7TH INTERNATIONAL MARDIN ARTUKLU SCIENTIFIC RESEARCHES CONFERENCE
DECEMBER 10-12, 2021

THE BOOK OF FULL TEXTS ON APPLIED SCIENCES

EDITED BY
ASST. PROF. ABDURRAHMAN GÜMRAH

ISBN:978-625-8423-02-0

7th INTERNATIONAL MARDIN ARTUKLU SCIENTIFIC RESEARCHES CONFERENCE

December 10-12, 2021

THE BOOK OF FULL TEXTS ON APPLIED SCIENCES

EDITED BY

Asst. Prof. Abdurrahman GÜMRAH

All rights of this book belongs to Farabi Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

www.artuklukongresi.org

Issued: 25.12.2021

ISBN: 978-625-8423-02-0

CONFERENCE ID

7th INTERNATIONAL MARDIN ARTUKLU SCIENTIFIC RESEARCHES CONFERENCE

DATA AND PLACE

December 10-12, 2021

Mardin, Turkey (ZOOM APPLICATION)

ORGANIZED BY

İnstitute of Economic Development & Social Research of Turkey

CONFERENCE PRESIDENT

Prof. Dr. Necati DEMİR

ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. Dr. Ufuk Aydın, Ataturk University
Assoc. Prof. Dr. Aparna SRIVASTAVA, Noidan University
Assoc. Prof. Dr. Yener Lütfü MERT, Uskudar University
Hüseyin MUNGAN- Zonguldak Bülent Ecevit University
Elvan CAFEROV, Baku State Pedagogy University

COORDINATOR

Gulnaz GAFUROVA

PRESENTATION TYPE

Oral Presentation/ Virtual

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS: 432

THE NUMBER OF PAPERS FROM TURKEY: 215

OTHER COUNTRIES: 217

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

ÇANAKKALE KENTSEL ALANINDAKİ SAVAŞ ALANLARININ MEKÂNSAL BELLEK AÇISINDAN İRDELENMESİ

Füsun ERDURAN NEMUTLU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Mimarlık ve tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Çanakkale/Türkiye
Orcid id: 0000-0002-0104-5994
Gonca NURDUHAN
Ataşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü, İstanbul/Türkiye
Orcid id: 0000-0002-2066-2103

ÖZET

Bu çalışmada Çanakkale kentsel alanındaki, Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan savaş alanları ve buralara yapılan anıt ve şehitliklerin peyzaj mimarlığı açısından incelenmesi konu edilmiştir. 'Birinci dünya Savaşı'nda kazanılan tek cephenin 'Çanakkale' olması bu alanları dünya çapında önemli kılmaktadır. Çalışmanın amacı, Çanakkale kentinde mekânsal bellek oluşturan bu bölgelerin günümüzdeki envanterlerinin oluşturulması, kentsel tasarım açısından incelenerek sorunlarının ortaya konulmasıdır. Ayrıca bu bölgelerin turizm ve rekreasyona önemli katkılar sağlayarak kent ekonomisini destekleyebilmeleri için önerilerde bulunulmuştur. Yapılan bu çalışma ile kamu ve özel kuruluşların gelecekte yapacakları planlama ve tasarım çalışmalarında veri oluşturularak bilime katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Koruma, 1915 Çanakkale Savaşı, Çanakkale kentsel tasarımı, Tarihi kültürel peyzaj

EXAMINATION OF ÇANAKKALE CITY BATTLEFIELDS IN TERMS OF SPATIAL MEMORY

ABSTRACT

In this study, it is the subject of examining the battlefields used during the First World War in the urban area of Çanakkale and the monuments and martyrdoms built there in terms of landscape architecture. The fact that "Çanakkale" was the only front won in the "First World War" makes these areas important world wide. The aim of the study is to create the present inventories of these regions that create spatial memory in the city of Çanakkale, to examine them in terms of urban design and to reveal their problems. In addition, suggestions have been made so that these regions can support the city economy by making significant contributions to tourism and recreation. With this study, it is aimed to contribute to science by creating data in the planning and design studies of public and private institutions in the future.

Keywords: Conservation,1915 Çanakkale War, Çanakkale urban design, Historical cultural landscape

GİRİŞ

İki kıtayı birleştiren konumuyla Çanakkale, Anadolu'nun, Marmara Denizi'nin ve Karadeniz'in kapısı olması nedeniyle dünyaca ilgi odağıdır (Koca, 2017). Aynı zamanda Çanakkale İli, "Birinci Dünya Savaşı"nda savaşın kazanıldığı tek cephe olması ile tarihe damga vurmuştur. Bu öneminden dolayı çalışma konusu olarak seçilmiştir. Yaşanan olayların izleri Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında, Gelibolu ve Biga yarım adalarındaki açık mekânlara yansımıştır.

Çalışmada Çanakkale Anadolu yakası kent merkezinde yer alan,"1915 Çanakkale Savaşı"nı yansıtan ve kente kimlik kazandıran, tarihi kültürel mekân ve alanlar ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, bu mekân ve alanların peyzaj mimarlığı açısından yerinde incelenerek, sorunları ve ihtiyaçlarının belirlenmesidir. Çalışmanın gerekçesi, kentin farklı alanlarında birbirinden kopuk olan şehitlik ve tabyaların yeterince tanıtılmaması, bazılarının bakım-onarım ihtiyacının olması ve günümüz ihtiyaçları doğrultusunda kullanım yetersizlikleridir. Çanakkale savaşlarında yaşanan olayların izlerini ve kanıtlarını taşıyarak kentin belleğini oluşturan bu mekânlar, kentsel peyzaj açısından bütünlük içinde yönetimleri ve kullanımları sağlanırsa, tarihin yerinde öğretilmesine katkı sunacaklardır.

Alkan (2019), tarihi alanların kent ve bölge ekonomisi dinamiklerinin ivme kazanmasndaki önemini ortaya koymuştur. Bu alanların yapısal elemanlarının zengin ve estetik olmasının, alanın kullanıcılarının potansiyelinde ve manevi kazancında da artış sağlayacağını belirtmektedir. Ayrıca bu alanlar turizm açısından oluşturdukları potansiyelleri ile kent ekonomisi açısından katma değer sağlamaktadırlar.

Dünya genelinde gerçekleşen uluslararası seyahatlerin %37'si kültürel amaçlı gezilerdir. Bu gezilerde savaş alanları önemli yer tutmaktadır. Savaş alanlarına yönelik yapılan turizmin tanımlanması, 1990'lı yıllardan sonra hüzün turizmi, keder turizmi, kara turizm, savaş turizmi gibi farklı şekillerde olmuştur. Hüzün turizminin bir alt dalı olan savaş alanları, kültürel miras kavramı içinde ele alınmaktadır. Hüzün turizminde asıl olan, turistlerin gerçek veya sembolik olarak ölümle karşılaşmaları ve bu açıdan kendilerini olaya motive etmeleridir (Alaeddinoğlu ve Aliağaoğlu, 2007; Okuyucu ve Erol, 2018). Günümüzde Çanakkale savaş alanları, gerek ulusal gerekse uluslararası alanda kültürel turizmin ve hüzün turizminin en önemli kaynağıdır. Bu potansiyel genelde Gelibolu yarımadasına yöneliktir. Çanakkale savaş alanları odağında Gelibolu yarım adasının olması, ziyaret açısından kentin ihmal edilmesi sonucunu doğurmamalıdır. Farklı kentlerden gelen bazı ziyaretçiler, yönlendirilmediği için kenti görmeden gidebilmektedir.

Çalışma sonucunda Çanakkale kentsel alanında günümüzde mevcut olan savaş alanlarının birbiri ile ve kent ile bağlantısının bir bütünlük içermediği, peyzaj mimarlığı açısından bitkisel ve yapısal tasarımlarında sorunlar olduğu belirlenmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

Tarihi alanlar ve peyzaj tasarımı ilişkisi

Özer (1993)'e göre tarih, zaman içinde insanoğluna ait faaliyetlerin diyalektik gelişimiyle oluşan dinamik bir süreçtir. Bu süreçte oluşan tarihi çevreler farklı medeniyetlerin izlerini, yaşam felsefelerini taşımaları ile nitelik kazanırlar (Norberg-Schulz, 1979). Geçmiş ile bugün arasında bağlantı kuran, kente kimlik kazandıran bu tarihi alanlar, geçmişin yaşam izlerini taşıyarak belgesel ve sanatsal özellikleri ile açık müze niteliği taşırlar (Ahunbay, 2016; Tırnakçı ve Aklıbaşında, 2018). Bu özellikleri ile kent tarihini fiziki mekânlarda yaşatarak kent belleğini oluştururlar. Ancak bu alanlar kentlerin hızlı gelişimine bağlı olarak yükselen

yapılar arasında kaybolmakta, özgün değerlerini zamanla yitirebilmekte ve hak ettikleri değeri bulamamaktadırlar. Kent sınırlarında birbirinden kopuk olarak sergilenen ve koruma alanı olarak ilan edilen bu alanlar, kent içinde kaybolmakta ve kullanıcılar tarafından yeterince algılanamamaktadırlar. Oysa bu bellek alanlar gelecekte de hafızalarda yer bulmayı hak eden kültürel miras alanlarıdır. Bu mirasın bozulmadan gelecek nesillere olduğu gibi kalabilmesi, tarihi olayların yerinde yaşanarak anlaşılmasını sağlayacak, turizme önemli bir kaynak oluşturacak ve milli duyguları pekiştirecektir.

Taşıdıkları bu nitelikler nedeniyle özel yönetim statüsünde işletilerek korunmaları, bakım ve onarımlarının yapılması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için etkin koruma ve yenileme çalışmaları zorunludur. Çelik ve Yazgan (2007)'nin de belirttiği gibi tarihi çevre koruma ve yenilemede amaç; tarihsel ve kültürel sürekliliğin sağlanması, tarihi çevrenin çağdaş yaşam koşulları doğrultusunda daha sağlıklı fakat kimliğini koruyarak canlandırılması, yapı stoku durumundaki tarihi yapıların değerlendirilmesidir.

Tarihi kentsel peyzaja ilişkin tavsiye kararı, 10 Kasım 2011'de UNESCO genel konferansında kabul edilmiştir. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı, fiziki çevrenin korunmasının ötesine geçerek, somut ve somut olmayan tüm nitelikleri de dahil olmak üzere, insanın yaşadığı çevrenin bütününe odaklanmaktadır (KMKD, 2018). Zaten tarihi alanlarda koruma çalışmaları, bahçesi ve çevresi ile birlikte başlamalı, sokak, mahalle, kent ve bölge ölçeğine kadar devam etmelidir (Erduran Nemutlu, 2014). Çünkü tarihi yapılar çevreleriyle birlikte korundukları zaman geleneksel mimari, belirginliğini ve sürekliliğini devam ettirebilirler (Çelik, 2004; Ponting, 2000). Bu nedenle peyzaj mimarlığı açısından bu alanlar süeklilik içinde incelenmeli ve gereğinde yeniden ele alınmalı, envanterleri belirlenmelidir.

Kentsel peyzaj planlama ve tasarımında tarihi dokular, bir müze objesi olarak görülmeyip geçmişi tanıtmalı, günümüzün fiziksel ve sosyo-kültürel ilişkileri düzeninde anlamlı bir yer kazanmalıdırlar. Ancak o zaman kentsel bellek niteliği kazanırlar**.** Bu nedenle kentsel peyzaj tasarımı tarihi dokuların korunması, yaşatılması ve geliştirilmesi bağlamında etkin bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Özdemir, 2007). Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı kenti zamanda ve mekânda bir süreklilik olarak görür ve yorumlar (KMKD, 2018). Çünkü kent dinamik bir yapıdır ve sürekli gelişimi söz konusudur. Bu yapı içinde tarihi alanlar ve çevreleri evrensel mirası oluşturan değerlerdir. Her tarihi alan ve çevresi özel karakteri ve dengesi, onu oluşturan parçaların birbiriyle kaynaşmasına bağlı olan ve yapılar, mekânsal organizasyon ve çevresi kadar insan faaliyetlerini de içeren bir bütündür (Ahunbay, 2016; Erden Erbey, 2018).

Savaş ve savaş alanları

Savaşlar, tarih boyunca insanların hayatlarını etkilemekte ve tüm insanlığın kaderini belirlemektedir (Aliağaoğlu, 2008; Yeşildağ, 2010). Savaş alanları, ise müzeler, şehitlikler ve mezarlar ile çoğu zaman onların yakınında bulunan anıtlar, kaleler, limanlar, orduların kullandıkları yollar, karargâhlar, silahlar, kurtuluş ve savaş yıl dönümleri, savaşlarda yaşanan olaylar, kent savunmasına sahne olan yerlerde ise bütünüyle kentin kendisidir (Aliağaoğlu, 2008; Basarin, 2011; Doğaner, 2006; Alaeddinoğlu, Aliağaoğlu, 2007; Yeşildağ, 2010; Uzun, 2014). Diğer bir savaş mekanı ise istihkam alanlarıdır. Kelime anlamı, kuvvetli ve dayanıklı, sağlam demektir. Düşmana karşı, hücumlarını savmak için hazırlanmış bulunan siper, askeri yapılara verilen isimdir (Yeğin, 1978). Çalışma alanında bunların tümü vardır.

Savaşların en önemli mekânı olan 'tabya' içi toprak dolu silindir biçimi yapılmış mekânlardır (Keegan, 2007). Tabya, top ve tüfekle atış yapılmasını sağlayacak şekilde yapılmış platformlardır. Bunlar dört cepheli, ön cepheleri dar açıyla öne doğru çıkmış olup, düşmanın gözlemlenmesine ve silahların konuşlandırılmasına olanak sağlamaktadır. Yan cepheleri ise tabyayı dik açıyla duvara bağlamaktadır. Genellikle kâgirden yapılan tabyaların iç tarafları

toprakla doldurularak sağlamlaştırılmış ve böylece dış yüzeye gelecek top ateşine karşı desteklenmiştir. Çanakkale'de özellikle boğazda inşa edilen tabyalar aynen kaleler gibi boğazı izinsiz geçmeye çalışan gemileri, etkili bir şekilde çapraz ateş altına almak amacı ile karşılıklı olarak inşa edilmişlerdir (Acıoğlu, 2016). Savaş sırasında piyade erler tarafından bu siperlerin de kazıldığı ve diğer yapıların da tüm savaşa katılanlarca emek verilerek yapıldığı da düşünülmelidir. Uzun süren bu çalışmaların ve savaşın ne kadar zor olduğunun anlaşılması bu gün sahip olunanların kıymetinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

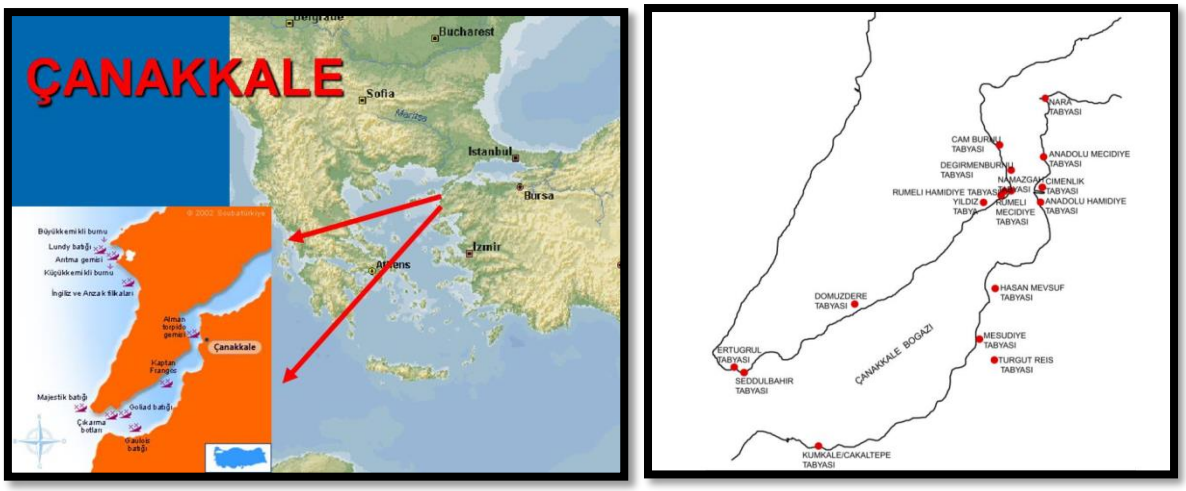
Savaşlara ait bu mekânların birçoğu zamanla değişmekte, kaybolmakta ve bazılarının yeri bile kesin olarak belli olamamaktadır (Doğaner, 2006). Bu çok üzücüdür. Çoğunluğu ise günümüzde sadece bir obje olarak veya gezi alanı olarak değerlendirilebilmekte, turizm aracına dönüşmekte, o günü yeterince yansıtamamaktadır. Bu nedenlerle bu alanların yaşanan olayları en iyi anlatabilecek şekilde anı parkları veya anı alanları olarak tasarlanması dönemin savaş olaylarının içselleştirilebilmesini ve canını vermiş kişilerin hak ettiği saygının geleceğe taşınmasını sağlayacaktır.

Savaş alanlarının ziyaret edilme nedenleri kısaca şu şekildedir (Hall, Basarin & Lockstone-Binney, 2010; Yeşildağ ve Atay, 2011): Tarihe olan ilgi; belirli bir mezar veya mezarlığı ziyaret etme isteği; şehitleri, gazi olanları hatırlamak ve yapılan fedakârlığa minnettarlık duymak; savaşı veya zaferi hatırlamak, daha iyi anlamak, kutlamak; savaş ile ilgili anıtları ziyaret etme isteği; tarihe bakışı daha iyi anlamak. Yeşildağ (2010)'a göre yerli ziyaretçilerin 'Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'na gelişlerindeki ziyaret nedenleri ise, öncelikle Çanakkale Savaşı'nı anlamaktır. Savaşan askerimize saygı, minnettarlık, bir savaş alanını gezme tecrübesi, tarihi anlama ve hatırlamayı da önemsedikleri görülmektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çanakkale, dünya deniz ticaretinin ana güzergâhında bulunması nedeniyle her dönem ekonomik ve siyasi çatışmaların odağındadır. Bu özelliği ile I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) dünya tarihinin şekillenmesinde jeopolitik ve jeostratejik olarak rol almıştır. Çünkü Çanakkale Boğazı, dünyanın en önemli iki iç denizi olan Karadeniz ve Akdeniz'i, İstanbul Boğazı'yla birlikte birbirine bağlar (Herodotos, 2002; Koca, 2017).

Çalışmanın ana materyali Çanakkale Anadolu yakasında, kent merkezinde yer alan ve 1915 Çanakkale savaşında önemli olayların yaşandığı mekân ve alanlardır. Savaş sırasında boğazın her iki yakasında karşılıklı konuşlandırılan kale ve tabyalar sayesinde savunma gerçekleştirilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Haritası ve Tabyalar
(https://www.erguven.net/ders/1-Dunya-Savasi-Canakkale-Haritasi123 ve Acıoğlu, 2016)

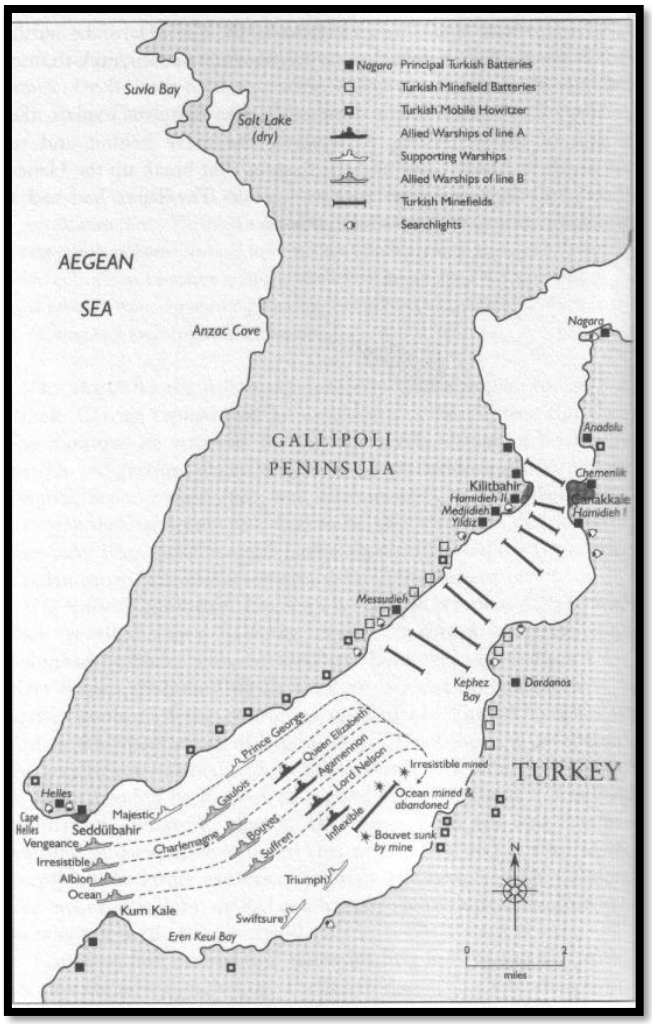
Bu çalışmada Anadolu yakasında yer alan savaş alanlarının günümüzdeki durumunun incelenmesi konu edilmiştir. Çanakkale Savaşı ve savaş alanları denildiğinde daha çok Gelibolu yarımadası odak alan olarak tanınmakta, kent merkezindeki alanlar ise hak ettikleri çevresel tasarıma kavuşamamaktadır. Bunlardan bazıları askeri bölge sınırları içinde olup, kamusal kullanıma açık olmadığından detaylı incelenmemiştir. Alanların tümü ise farklı tarihlerde tarihi sit olarak çevreleri ile birlikte yasal koruma altındadır.

Çalışmada yöntem olarak; birinci aşamada konu ile ilgili kavramlar ve belgeler literatürden araştırılmıştır. Çalışma alanında yaşanan tarihi olaylar bilimsel çalışmalardan elde edilerek fiziki mekanlarla ilişkilendirilmiştir. İkinci aşamada çalışma alanları yerinde incelenerek fotoğraflanmış ve görsel olarak analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada bu veriler Çanakkale haritası üzerine yerleştirilerek kent merkezine bağlı alanların haritası oluşturulmuştur. Son aşamada tüm veriler sentezlenerek savaş alanları peyzaj mimarlığı açısından irdelenmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çanakkale Savaşı

İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yapacağı harekat için Türklerin kuvvet merkezi olan İstanbul'u seçer ve oraya giden en kestirme yol da Çanakkale'den geçmektedir. Bu nedenle İngiliz Harbiye nazırı Lord Kitchner, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakabilmek için İstanbul'a ulaşabilmeyi amaçlar ve Çanakkale'ye bir askerî çıkartma yapılması gereğini savunur. Kabine toplantısında (23 Kasım 1914), Bahriye nazırı Churchill de İstanbul'un tehdit altında tutularak Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılması için, Çanakkale'ye taarruz edilmesi fikrini kabineye kabul ettirmeyi başardı (Bayazıt, 1972). Çanakkale'deki esas savunma hattı 1914 Eylül ayında Boğaz tahkimat görevi kendisine verilen Alman Amiral Usedom ve Çanakkale Müstahkem mevki komutanlığına getirilen Tuğgeneral Cevat (Çobanlı) Paşa tarafından hazırlanan plana göre yapılmıştır (Ergezer, 1962). Boğazda savaş gemilerinin hareketi ve karşı konulma alanları Şekil 2'de görülmektedir. Bu savunma stratejilerinin hazırlandığı önemli bir bölge olması ve günümüzde maalesef bir tanıtımı yapılmaması nedeni ile Müstahkem Mevki gözetleme alanı da çalışma konusu olarak ele alınmıştır.

Şekil 2. Çanakkale Savaşı Haritası (2012). (https://www.harbiforum.net/konu/canakkale-savasi-haritalari.141436/)

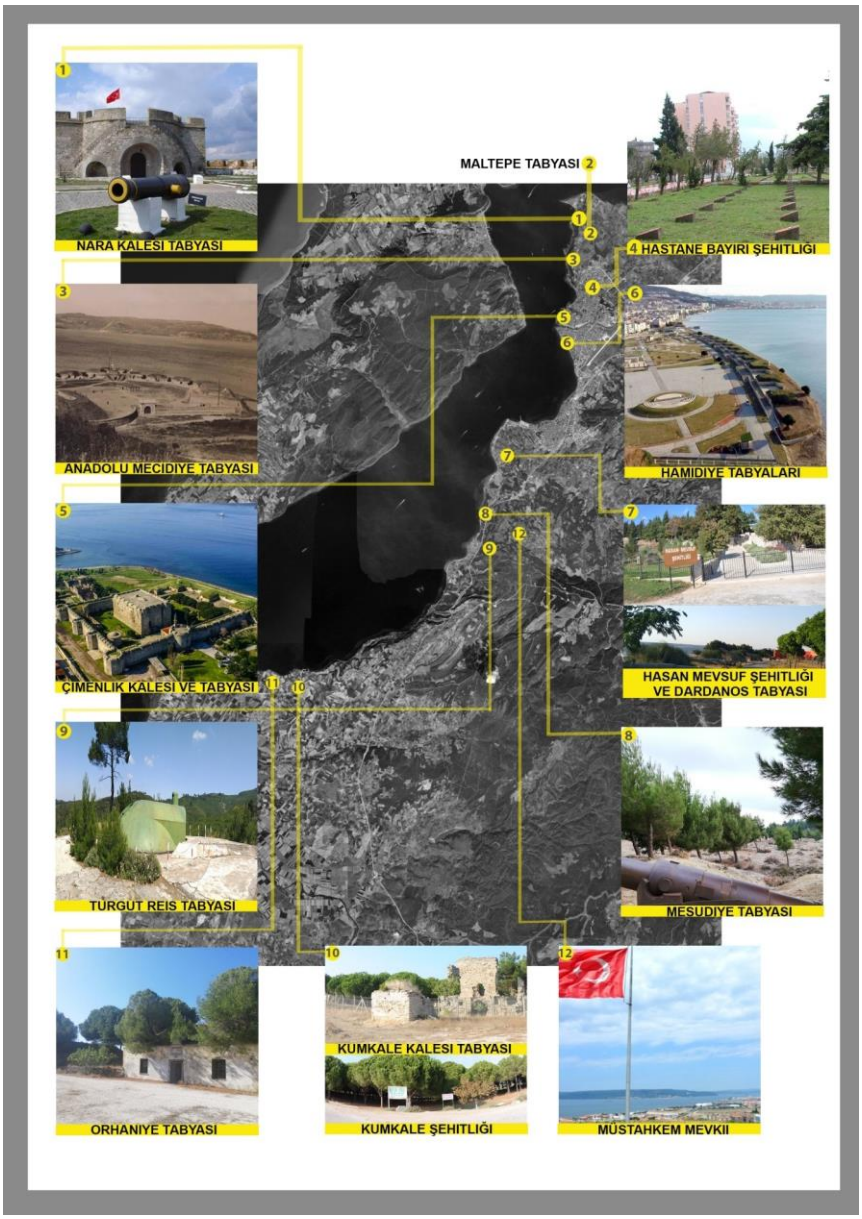
Savaş sırasında Anadolu yakasında Kumkale, Orhaniye tabyalarına toplar yerleştirildi. Bunlar muhtemel taarruz sırasında düşmanı oyalayacak ve baskıları engelleyecekti. Çanakkale'nin kuzeyinde Nara ve Mecidiye, güneyinde Çimenlik, Hamidiye tabyaları ve Kepez Burnunun güneyinde Dardanos tabyası yer almıştı. Boğazın etkin korunması için, İngiliz mayın tarama gemileri tarafından temizlendiği düşünülen sahalara yeniden mayın dökülmesine çalışılmıştır. Bu amaçla Çanakkale müstahkem mevki komutanı Cevat Paşa, Kepez ilerisindeki mayın hatlarında açılan gedikleri kapattı ve düşman gemilerini denize döktü (Semiz, 2003).

Çanakkale cephesi savaş alanları olarak çalışmada ele alınan alanlar: 1-Nara Tabyası, 2-Maltepe Tabyası, 3-Anadolu Mecidiye Tabyası; 4- Hastane Bayırı Şehitliği, 5- Çimenlik Kalesi ve Tabyası, 6-Anadolu Hamidiye Tabyası, 7-Dardanos Tabyası ve Hasan Mevsuf Şehitliği, 8- Mesudiye Tabyası, 9- Turgut Reis Tabyası, 10- Kumkale Kalesi, Tabya ve Şehitliği, 11- Orhaniye Tabyası, 12- Müstahkem Mevki Gözetleme Alanı (Şekil 3).

Askeri bölge sınırları içinde bulunan Nara ve Maltepe tabyaları, Anadolu Mecidiye Tabyası ile Kumkale kalesi ve Tabyası kamusal kullanıma kapalıdır. Bu nedenle çalışma konusu olarak değerlendirilmemişlerdir.

Nara Burnu Tabyası: Çanakkale İl merkezinin 5 km. kuzeydeki Nara Burnu'nda yer almaktadır. Kitabesi mevcut olmayan tabyanın, Anadolu Mecidiye Tabyası'na bezerliğinden

dolayı Sultan Abdülmecid tarafından yaptırıldığı, daha sonra II. Abdülhamid tarafından yenilendiğini düşünülmektedir. II. Abdülhamid Arşivi'nde yer alan bazı fotoğraflar (1887/88 ile 1889'a ait) bunu desteklemektedir. Günümüzde yapı büyük ölçüde sağlam olup, askerî bölge içindedir ve ziyarete kapalıdır. Tabya, Nara Kalesi'nin arkasında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan yedi bonet ve bonetlerin aralarında yer alan sekiz top yeri, bir cephanelik ve karşılıklı iki nöbetçi odasından oluşmaktadır (Acıoğlu, 2016).

Şekil 3. Çanakkale Kentsel Alanı Savaş Alanları

Hastane Bayırı Şehitliği: Kentin merkezi bölümünde, Esenler mahallesindedir. Çanakkale Merkez Hastanesi'ne tedavi amaçlı getirilmiş olan yaralılardan şehit olanlar burada yatmaktadır. Günümüzde Çanakkale'li olup şehir dışında vefat eden şehitlerimiz de halen buraya gömülmeye devam etmektedir. Kapısında bulunan mermer levhada belirtildiği gibi 1956 senesinde 'Şehitlikleri İmar Cemiyeti' tarafından yapılmıştır. Şehitliğin orta kısmında yerden 1 m. kadar yüksek ve kare şeklindeki bir kaidenin üzerinde mermer bir anıt

yükselmektedir. Bu anıtta; ‘I. Cihan Harbi’nde burada Tanrı’sına kavuşan ulu şehitlerimizin ruhuna El Fatiha 1331-1333’’ yazılıdır (Şekil 4). Günümüzde ziyarete açık olan şehitlik kente gelen ziyaretçilere yeterince tanıtılmamakta, bazen de gelenler kapalı olduğu için girememektedir. Alanın kent ile bütünleşebilmesi ve anıtsal bir özellik kazanması için tanıtım ve yönlendirme levhalarına ihtiyaç vardır. Girişi de tanımlı, anıtsal özellikte olmalıdır.

Şekil 4. Hastane Bayırı Şehitliği’nden görüntüler (2017)

Çimenlik Kalesi: Gayrimenkül Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 10.07.1976 tarih ve 9291 sayılı kararı ile tarihi sit olarak ilan edilmiştir. Çimenlik Kalesi, tarihi dönemlerde ‘Kala-i Sultaniye’, ‘Boğaz Hisarı’, ‘Çanakçılar Kalesi’ olarak isimler almıştır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u savunmak için,1462-1463 yıllarında, boğazın en dar yerinde, Rumeli sahilinde Kilitbahir Kalesi’ni, Anadolu yakasında ise Çimenlik Kalesi’ni karşılıklı inşa ettirmiştir (Hatip, 2009). Boğazın bu kısmı olası saldırılarda düşman gemilerinin yakalanabilmesi için en uygun jeomorfolojik özelliktedir (Şekil 5). Çimenlik Kalesi, 1915 Çanakkale Deniz Savaşları’nda Merkez Savunma Grubu’nun sevk ve idare bölgesi olmuş, İngiliz ve Fransız gemileri tarafından bombardımanına tutulmuş, ancak yıkılmamıştır (Erduran Nemutlu, 2021)

Şekil 5. Çimenlik Kalesi’nin konumu (Erduran Nemutlu, 2021).

Kentsel sit alanı ilan edilen Kale'nin yakın çevresi, çok hızlı yapılaşmış ve ticari merkeze dönüşmüştür. Kale ise askeri niteliğini korumuş ve kent dokusu ile bütünlük gösterememiş, kopuk kalmış, turizm açısından ise yoğun kullanılmıştır. Yerinde yapılan inceleme ve görüşmelere göre bunun en önemli nedeni çalışma alanının askeri nitelik taşımasıdır (Erduran Nemutlu, 2021). Günümüzde kentlinin rekreasyonel kullanımının artırılabilmesi için park alanında eğitici tasarımlara yer verilmiş, kafeteryalar açılmıştır. Ayrıca sergi salonu ve park alanı sanatsal faaliyet için de kullanılmaktadır (Şekil 6). Alan turistlerin kent merkezindeki önemli durağıdır. Kalede savaşın canlandırılması ve Nusret Mayın gemisinin maketinin gezilebilmesi ziyaretçileri alana çekmektedir.

Şekil 6. Açık Müze Niteliğindeki Çimenlik Kalesi Park Alanı (2020)

Anadolu Hamidiye Tabyası: Kent merkezinde Barboros mahallesinde, yeni kordon sahilinde yer almaktadır (Şekil 7). Gayrimenkül Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 10.07.1976 tarih 9291 kararı ile askeri yapı olarak koruma altına alınmıştır. Uzun yıllar atıl durumda kalmış, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2014 yılında yenilenme, onarım ve çevre düzenleme alt yapı projesi yapılmış olup, 2017 yılında tamamlanmış ve 2018'de ziyaretçilere açılmıştır. Günümüzde bitkisel tasarımında yenilemeler devam etmektedir. Anadolu Hamidiye tabyası, boğazın güvenliğinin sağlanması için 1892 yılında Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmıştır. Tabya'da 10 adet tescilli bonet (cephanelik) yapısı ve bunların arasında yarım dairesel formda konumlanan 9 adet top atış alanı bulunmaktadır.

Şekil 7. Anadolu Hamidiye Tabyası'nın Havadan Görüntüsü (Cihan Kurnaz, 2021'den)

Çanakkale Savaşları burada ziyaretçilere farklı bir konseptle anlatılmaktadır. Alan 100 dönüm olup, yaya ve bisiklet yolları, çocuk oyun parkları, mescit, tuvalet, seyir terası, amfi tiyatro, tören alanı ve kafeteryalar yapılmıştır. Mevcut bonetlerin işlevinin yanı sıra, 1. Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşı kronolojik bir kurgu ile anlatılmaktadır. Ayrıca, savaşın ekonomik ve sosyal yaşama etkileri, günümüze yansıması, çağdaş müzecilik anlayışına uygun olarak, dramatik ve tematik bir şekilde, sergilenerek canlandırmalar, interaktif yöntemler ve grafikler yardımıyla ziyaretçilere aktarılmaktadır. Alanda açık sergileme alanları, temalı park (Gelibolu Minia), gösteri, etkinlik alanları ile Çanakkale Savaşında görev yapan uçakların sergilendiği hangar yapıları planlanmıştır. Tabyaların sorumluluğu, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'na verilmiştir. Günümüzde kentli ve turistlerin en yoğun kullandığı savaş rekreasyonu alanıdır.

Hamidiye Şehitliği: Çanakkale Savaşları sırasında 18 Mart 1916'da şehit olan Hamidiye Tabyası askerlerinin anısına 1956 senesinde 'Şehitlikleri İmar Cemiyeti' tarafından inşa edilmiştir. Çanakkale merkez, Barbaros Mahallesi, Aziziye Caddesi üzerinde yer alır. Mahalleler içine sıkışmış olan şehitliğin etrafı duvarla çevrili ve içinde bir anıt ile sekiz mezar bulunur (Şekil 8). Bu mezarlardan 5 tanesi Hamidiye tabyasında, 18 mart 1913 şehit düşen şehitlerimize, 2 tanesi Osmanlı dönemine, 1 tanesi de 1922 yılında şehit olan Jandarma erine aittir (Tombul, 2015). Ancak bu şehitlik mahalle arasında çok dar bir alana sıkışmış olduğundan günümüzde yeterince bilinmemekte ve ziyaret edilememektedir. Bir şehitliğe gösterilmesi gereken saygı ve anı adına yeterli bir yönlendirilme yapılmadığı belirlenmiştir.

Şekil 8. Hamidiye Şehitliği (http://www.sehit.net/anadolu-hamidiye-sehitligi/)

Şehitlikteki anıtta: "Ahmet oğlu Ahmet Demirci, İsmail oğlu Halil -Antalya, Hüseyin oğlu Salih -Yozgat, Ahmet oğlu İsmail -Bayramiç, Mustafa Oğlu İbrahim -Ayvacık, 5 Mart 1332 tarihinde Hamidiye Tabyası'nda şehit olmuşlardır'' ibaresi yer almaktadır.

Mesudiye Tabyası: İl merkezine 16 km uzaklıkta, İzmir yolu üzerinde yolun sağında ve yola 1 km mesafede, Güzelyalı mahallesinde yer almaktadır. Tabya 1938-1940 yıllarında (Cumhuriyet Devri) Boğaz tahkimatını güçlendirmek amacıyla inşa edilmiştir ve bilinenin aksine muharebe görmemiştir. Bu tabyada 2 tane 15,5 cm çapında, sabit geri tepmesiz, 7 mt. uzunluğunda İngiliz yapımı top kullanılmıştır. Topların yapım tarihi 1901-1902 olup,

Mesudiye Zırhlısının toplarıdır. Top mevzileri arasında betonarme geçit tüneller, küçük sığınaklar ile cephanelik yer alır. Tabyanın kuzey tarafında ise toprak siperler bulunmaktadır. Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 30.05.2017 tarihli, 3818 nolu kararına göre alanın sınırları belirlenerek Tarihi Sit ilan edilmiştir (ÇKVKBK, 2017). Ayrıca içinde yer alan yapıların da belediye tarafından yıkılması ve alanın piknik alanı olarak düzenlenmesi uygun bulunmuştur. Alanda piknik masaları-ocak, wc, büfe, konteyner, çocuk oyun alanı, aydınlatma elemanları yer almaktadır. Tanıtım ve yönlendirme levhaları ile ziyaretçilerin ulaşmak istedikleri yerlere kolayca gidebilmeleri sağlanmıştır. Bir dönem alanda sportif faaliyet olarak paintball sahası yapılmıştır. Alan koruma alanı statüsünde olmasına karşın misyonuna uygun bir kullanıma yer verilmemiştir. Alanda bulunan tabyalar bakımsız olup tanıtılmamakta, alan çam ağaçları altında piknik alanı olarak bilinmektedir.

Hasan Mevsuf Şehitliği ve Dardanos Tabyası: Alan, Çanakkale-Güzelyalı yolu üzerinde Dardanos antik kentinin bulunduğu bölgede yer alır. Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 23.06.1989 tarih 489 sayılı kararı ile arkeolojik sit olarak tescillenmiştir.

Boğazın güvenliğinin sağlanması için, II. Abdülhamit döneminde Mareşal Asaf Paşa tarafından 1892 yılında yapılmıştır. O dönemdeki tabya veya müştemilata ait herhangi bir yapı kalıntısı şu an bulunmamaktadır. Sadece bu bataryadan 15-16-17 numaralı, 1321 (1905) yapımı 17.5 cm. çapında üç adet sabit top bulunmaktadır. Bu toplar bulundukları yerlerden 40-50 m Kuzeye taşınmışlardır. Toplar orijinal sehpaları üzerinde bulunmaktadırlar. Bu topların hemen yanında 1899 (1315) yapımı, 15,5 cm çaplı iki top olmak üzere, toplam 5 top bulunmaktadır (Tombul, 2015).

Çanakkale Boğazı, 22 düşman gemisi tarafından zorlanmış, boğazın girişinden bu bataryada fedakarca mücadele verilmiştir. Bu sırada birçok askerimiz şehit düşmüştür. Batarya Onsekiz Mart öncesinde gece ve gündüz devam eden muharebede, Birleşik Filo'nun hedefi olmuştur. Bataryaya bir mermi isabet etmiş ve Üsteğmen Hasan ile Teğmen Mevsuf ve iki er, şehit olmuştur. Ardından komutayı devir alan Yüzbaşı Muhittin ve askerleri yeniden ateşe başlamıştır. Böylece Birleşik Filo beklemediği bir bozguna uğramıştır. Bu kahramanlık ile Dardanos Bataryası, savaş tarihimizde ayrıcalıklı yerini almıştır (Gençcan, 1993; Erduran Nemutlu, 2019) (Şekil 9). Hasan Mevsuf Şehitliği'nde bu mücadeleler sırasında, 19 Şubat, 28 Şubat ve 18 Mart 1915 tarihlerinde şehit olan askerler yatmaktadır.

Şekil 9. Dardanos Bataryasında, Top Başındaki Komutan ve Askerlerin Görüntüsü (https://bpakman.wordpress.com/ataturk/canakkale/dardanos/) ve (Atabay, 2019).

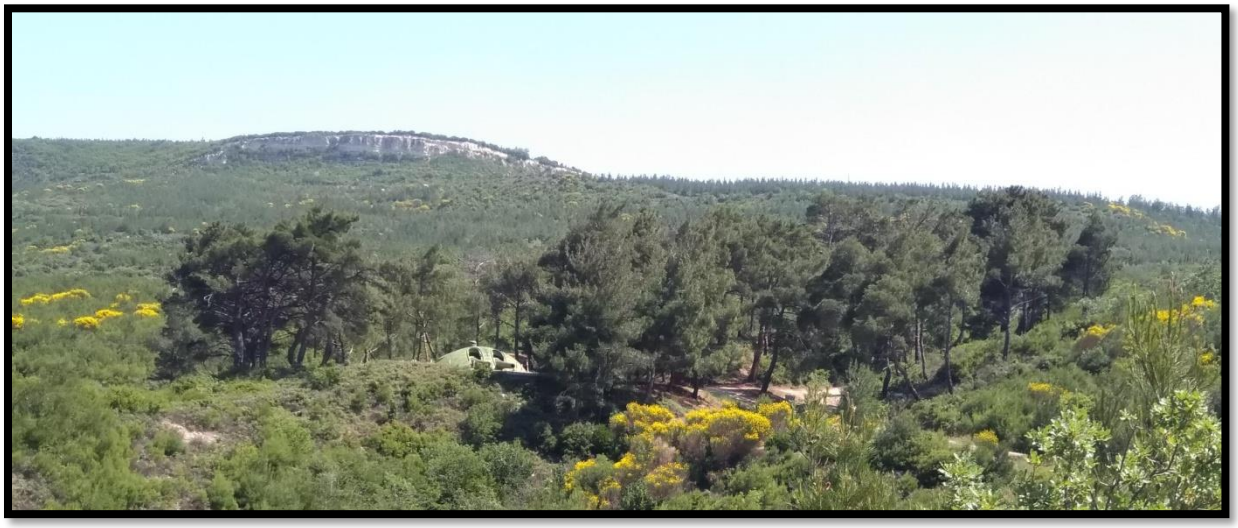
Böylesi önemli kahramanlıkların yapıldığı bu alanın ana yoldan girişinde maalesef çok bakımsız bir tabela ve şiir yazılı mermer kaide vardır (Şekil 10). Aynı zamanda bu yolun

şehitliğe dönen bölümü çok keskin viraj olup araçların şehitliğe dönüşlerini kolaylaştıracak bir cep yer almamaktadır. Bu nedenle kaidede yazılanları okumak için araçtan inmek mümkün değildir. 1962 yılında yapılan ve o günden itibaren yenileme yapılmadığı belli olan kaidede yoldan geçen yolculara Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce olarak seslenilerek; bu alanda yaran şehitlerin yaptığı kahramanlık anlatılmıştır. Bu yol, eski İzmir yoludur ve yeni yapılan yoldan geçenler bu alanı görmeden devam etmektedir. Alanın bulunduğu bölge savaşın çok iyi anlaşılmasını sağlayacak konumdadır. Toplumun günlük ihtiyaçları ile o dönemin tanıtımı birleştirilerek tasarımı yenden ele alınmalıdır.

Şekil 10. Hasan Mevsuf Şehitliği ve Dardanos Tabyasının Tanıtımı (2020)

Turgut Reis Tabyası: Çanakkale Kültür ve Tabiat ve Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 25.2.2005 tarih, 632 sayılı kararı ile tarihi sit alanı ilan edilmiştir (Şekil 11). Çanakkale merkez, Güzelyalı köyü sınırları içinde, Çanakkale-İzmir karayolunun 500 m güneyinde Çamtepe mevkiinde bulunmaktadır. Çanakkale boğazına hakim bir tepe üzerinde iki ayrı batarya olarak yapılmış, toprak altında üzeri çelik kubbe ile örtülmüştür. II. Dünya Savaşı için planlanmıştır, fakat hiç kullanılmamıştır. Turgut Reis zırhlısından sökülerek yapıldığından bu isim ile anılmaktadır. Savaş tarihi ve teknolojisi hakkında bilgi verdiği için önemlidir (Tombul, 2015). Bu yönde bir tanıtım merkezi yapılabilir.

Şekil 11. Turgut Reis Tabyasının Uzaktan Görünüşü (2021)

Tabya, ziyarete açık olup, boğaza karşı manzara hakimiyetindedir. Ancak alan uzun yıllar bakımsız kalmış olup yapısal ve bitkisel olarak ele alınmalıdır (Şekil 12). Ayrıca alanda tabya hakkında bir bilgilendirme de bulunmamaktadır.

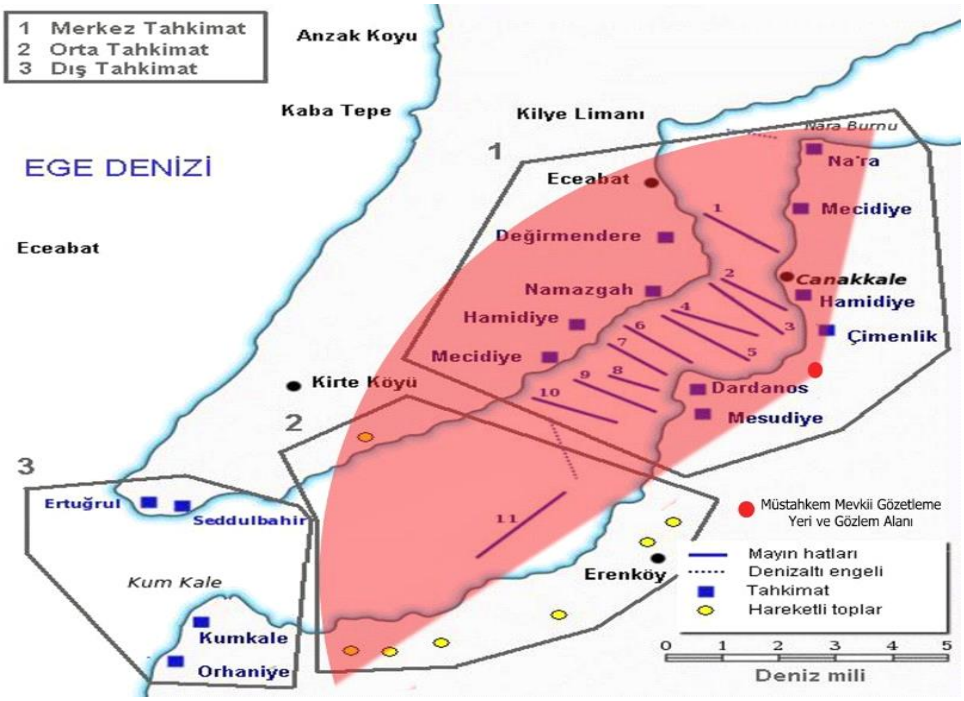

Şekil 12. Turgut Reis Tabyasının Çevresi ve Çanakkale Boğazına Bakış (2021)

Kumkale Tabyası ve Şehitliği: Kumkale Kalesi, 1660 yılında Çanakkale Boğazı girişini Anadolu tarafında kontrol altına almak için inşa edilmiştir. Kale-i Sultani adı ile Sultan IV. Mehmet"in annesi Valide Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırılmış, 1788'de topçu boneti eklenmiştir. Bir bölümünün tabyaya dönüştürülmesi, 1890'lı yıllardadır. I. Dünya Savaşı'nda yoğun bombardımana maruz kalmıştır. Seddü'l-Bahir Tabyası'na mimari açıdan benzemesi, tabyanın adı geçen yapı ile birlikte II. Abdülhamid tarafından yaptırıldığını düşündürmektedir (İnce, 2011). Tabya, on iki bonet, bonetlerin arasında kalan on bir top yeri ve bonetlerin gerisindeki bir cephanelikten oluşmaktadır. Birinci Dünya savaşında Fransız Kuvvetleri 25 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale'nin Asya kıyısında bulunan Kumkale ve Yenişehir arasındaki kıyı kesimlerine çıkarma yapmışlardır. Üçüncü Tümen birlikleri 25-26-27 Nisan 1915 günlerinde Fransız birlikleriyle Kumkale Muharebelerini yapmıştır. Fransız kuvvetleri 26-27 Nisan günleri muharebe alanını muzaffer 3'üncü Tümen birliklerine bırakarak Kumkale'yi boşaltmıştır. Fransız birliklerinin Kumkale'yi boşaltması 27 Nisan 1915 günü son bulmuştur (Acıoğlu, 2016). Kale, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu'nun 9.9.1998 tarih ve 79 nolu kararı ile anıtsal yapı olarak sit ilan edilmiştir (Tombul, 2015). Kumkale Tabyası, Kalesi ve Şehitliği'ne Çanakkale İzmir karayolunun 20. km'sinde sağa dönüldükten sonra, Kumkale köyünün içinden tekrar sağa sapılarak varılır. Bugün büyük ölçüde sağlam olan tabya, askerî alanda olup ziyarete kapalıdır. Kumkale muharebelerinde 3'üncü tümenin kayıpları: 17 subay, 450 er şehit; 23 subay, 740 er yaralı; 5 subay 500er kayıp şeklindedir. Düşmanın 20-30 Nisan 1915'te denizden açtığı ateşle saf dışı edilen bataryanın 14 kahramanı şehit olmuş ve burada yatmaktadır. Şehitlik şehir merkezinden uzaktadır ve genelde kente gelen ziyaretçilerin gezi güzergahlarına dahil edilmediğinden bilinmemektir.

Müstahkem Mevki Gözetleme Alanı: Kumkale, Çimenlik, Kilitbahir ve Seddülbahir kalelerinin tümüne "Çanakkale Müstahkem Mevkii" adı verilmiştir. Çanakkale deniz savaşları sırasında boğazdan giriş yapmaya çalışan gemilerin daha iyi görülebilmesi amacı ile Anadolu Hamidiyesi'nin yaklaşık 3 km güney doğusunda yer alan 'Hacı Paşa Çiftliği'nin olduğu tepe karargâh haline getirilerek kullanılmıştır (Artuç, 2015; Öztürk ve Erduran Nemutlu, 2016). Çimenlik kalesindeki karargâh Hacıpaşa Çiftliği'ne taşınmış ve hem Anadolu tarafındaki hem de Gelibolu yarımadalardaki tabyalar buradan korunmuş; Çanakkale savaşının kazanılmasını sağlayan önemli kararlar burada alınmıştır. Cevat Paşa 6 Mart 1915 tarihinde Yzb. Nazmi'yi çağırarak Erenköy sahiline Nusrat Mayın gemisi ile mayın döşenmesi görevini burada verir ve bu koya 7/8 Mart gecesi mayınlar dökülür (Mütercimler, 2005; Öztürk ve Erduran Nemutlu, 2016). Bu tepe günümüzde Çanakkale savaşlarının yürütülüşünün daha iyi anlatılabilmesi için

idealdir (Şekil 13). Boğazın her iki yönüne de hakimdir. Ancak günümüzde sadece Türk bayrağının bulunduğu ve değerlendirilmeyen bir tepe olarak, üniversite arazisindedir.

Şekil 13. Gözetleme Alanından Savaşın Yönetimi (Öztürk ve Erduran Nemutlu, 2016)

Orhaniye Tabyası: Kumkale köyünde yer alan tabya, Çanakkale kent merkezine ise 38 km uzaklıktadır. Ziyarete açık olan alanda sağlam bir şekilde günümüze ulaşmış yapılar vardır. Ancak metruk durumda olup, yeterince bilinmemekte ve halka tanıtılmamaktadır.

Edirne K.T.V.K.Kurulu'nun 11.06.1999 tarih ve 5438 sayılı kararı ile tarihi sit ilan edilmiştir. Mülkiyeti Milli Savunma Bakanlığı'na aittir. Tabya, 1889 tarihinde Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmış, kıyıdan biraz içeride, Ege'den boğaza girecek deniz gücünü hedef alacak şekilde kuzeydoğu-güneybatı ekseninde konumlanmıştır (Anonim, 2020).

Şekil 14. Orhaniye Tabyası'ndan Görüntüler (2019)

SONUÇ

Çalışmada Çanakkale kentsel alana ait, Birinci Dünya Savaşında kullanılan ve farklı zamanlarda savaş sırasında karşı taarruz amacı ile yapılmış alan, mekan ve şehitlikler incelenmiş, görselleştirilerek haritası oluşturulmuştur. Bu alanlar içinde Çimenlik Kalesi ve Tabyası ile Hamidiye Tabyalarının günümüz ihtiyaçları doğrultusunda halkın kullanımı açısından uygun peyzaj düzenlemelerine kavuşmuş olduğu belirlenmiştir. Diğer savaş alanları ise hak ettikleri önemi yansıtabilecek tasarıma sahip değillerdir. Savaş sırasında yaşanan olayların ve mekânların durumunun fotoğrafları günümüzde vardır. Bu belgeler bize bu alanların nasıl tasarlanması gerektiğinin önemli ip uçlarını vermektedir. Mekânları bu fotoğraflara göre tasarlarsak gerçek olaylar daha iyi algılanabilecektir.

Savaş sırasında kullanılmamış olan alanlar da günümüzde sivil toplum tarafından pek bilinmeyen, tarih eğitimleri için önemli potansiyel alanlardır. Çalışmada, şehitliklerin ziyaret edilmelerinin teşvik edilmesinin, kente gelen ziyaretçiler tarafından daha kolay ve çabuk ulaşılabilir olmalarının sağlanmasının gereği görülmüştür. Aynı zamanda tüm alanlar yapısal ve bitkisel peyzaj tasarımları açısından yeniden ele alınmalı, onarım ve yenilemeleri acilen yapılmalıdır. Kent merkezinde yer alan savaş alanlarının birer turizm kaynağı olması yanı sıra kent tasarımı ve kentli ile de bütünleşmesi gerekir. Bunun için, bütüncül bakış açısı ile planlanması gereklidir. Çanakkale savaşları sırasında üstün başarılar göstermiş bu şehitlerimize yakışan anıtsal şehitlik olarak tasarlanmaları vatan borcudur.

KAYNAKLAR

Acıoğlu, Y. 2016. Çanakkale Tabyaları. Sanat Tarihi Dergisi, XXV/1: 1-57.

Ahunbay, Z. 2016. Tarihî Çevre Koruma ve Restorasyon. 7. Baskı. YEM Yayınları, 212s. İstanbul.

Alaeddinoğlu, F., Aliağaoğlu, A. 2007. Savaş Alanları Turizmine Tipik Bir Örnek: Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı. Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, 18 (2): 215-225.

Aliağaoğlu, A. 2008. Savaş Alanları Turizmi İçin Tipik Bir Yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı. Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, 78: 88-104.

Alkan, Y. 2019. Çanakkale Şehitler Abidesi Peyzaj Planlama Ve Tasarımında Yeni Bir Yaklaşım. Turkish Journal of Forest Science, 3(2): 142-148. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/843481. (Erişim tarihi: 14.11.2021).

Anonim, 2020. Kültür Envanteri. Orhaniye Tabyası Çanakkale. https://kulturenvanteri.com/yer/orhaniye-tabyasi-canakkale/#16/39.993053/26.185995. (Erişim tarihi: 14.11.2021).

Artuç, İ. 2015. 1915 Çanakkale Savaşı. Kastaş Yayınları, İstanbul. ISBN: 9789752821736.

Atabay, M. 2019. Dardanos Tabyasından Savaşa Bakmak. https://www.canakkaletravel.com/yazi/dardanos-tabyasindan-savasa-bakmak.html (Erişim tarihi: 30.11.2021).

Basarin, V. (J.) 2011. Battlefield Tourism-Anzak Day Commemorations at Gallipoli: An Emprical Analysis, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Deakin University, Melbourne.

Bayazıt, T. 1972. Çanakkale ve Boğazlar. Türkiye Harp Malûlü Gaziler dergisi, Sayı: 195(Mayıs):10-13.

Çelik, D. 2004. Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Yenileme Çalışmalarının Peyzaj Mimarlığı Açısından Araştırılması: Beypazarı Örneği. A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Çelik, D.,Yazgan, M. 2007. Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi. ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 9 (11):1-10. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/470019 (Erişim tarihi: 10.11.2021).

ÇKVKBK, 2017. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı. https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/55717,canakkale-ili-merkez-guzelyali-koyu-mesudiye-tabyasina-.pdf?0 (Erişim tarihi: 05.11.2021)

Doğaner, S. 2006. Savaş ve Turizm: Troya ve Gelibolu Savaş Alanları, Türk Coğrafya Dergisi, (46): 1-21.

Erden Erbey, D. 2018. Tarihi, Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması ve Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı. Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası, 28 (3): 282-301.

Erduran Nemutlu, F. 2014. Koruma Alanında Bitkisel Tasarım: Çanakkale (Türkiye) Örneği. ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 2 (1): 91–99.

Erduran Nemutlu, F. 2019. Kırsal Turizm Potansiyeli Yüksek Bir Bölge: Çanakkale-Dardanos. Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi, 3(1): 19-24.

Erduran Nemutlu, F. 2021. Çanakkale Çimenlik Kalesi'nin Tarihi Kentsel Peyzaj Elemanı Olarak İrdelenmesi. ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, (COMU J. Agric. Fac.), 9 (1): 57–69.

Ergezer, K. 1962. 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı'nın 47. Yıldönümü. Eski Muharipler Dergisi, Mart 1962: s.62.

Gençcan, M.İ. 1993. Çanakkale Savaşlarından Altın Harfler. Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, s: 24-25.

Hatip, S. M. 2009. Bahriye Şehri Kala-i Sultaniye (Çanakkale). Ankara Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi Amirliği, 240s. ISBN : 9789754095180. Cebeci/Ankara.

Hall, J., Basarin, J. & Lockstone-Binney, L. 2010. An Empirical Analysis Of Attendance At A Commemorative Event: Anzac Day At Gallipoli. International Journal Of Hospitality Management, 29(2), (Special Issue On Event Studies): 245-253.

Herodotos, 2002. Herodot Tarihi (Çeviren: Mümtekim Ökmen). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnce, G.H. 2011. Gelibolu Tabyaları Gezi Güzergahı Önerisi ve Çanakkale Rumeli Hamidiye Tabyası Restorasyon Projesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Keegan, J. 2007. Savaş Sanatı Tarihi. Doruk Yayımcılık, İstanbul, 620 s.

Koca, Y.N. 2017. Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Haritaları. Çanakkale 1915 Tarih, Edebiyat, Sanat. (Edit: İlhan M.M., Bulut M., Yumuşak İ.G.) İstanbul Zaim Üniversitesi: 77-102. https://www.izu.edu.tr/docs/default-source/kitaplar/iz%C3%BC-yay%C4%B1n-no-20---%C3%A7anakkale-1915---pdf.pdf?sfvrsn=14a2f429_2. (Erişim tarihi: 09.11.2021).

KMKD. 2018. Tarihi Kentler İçin Yeni Yaşam, Açıklamalı Tarihi Kentsel Peyzaj Yaklaşımı. Kültürel Mirası Koruma Derneği. (Çeviri: UNESCO;2013, New Life for Historic Cities, 7 place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP., Fransa). https://whc.unesco.org › document. (Erişim tarihi: 07.04.2021).

Mütercimler, E. 2005. Korkak Abdul'dan Coni Türk'e: Gelibolu 1915. Alfa Yayınları, İstanbul. ISBN: 975-2976107

Norberg-Schulz, C. 1979. Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture. New York: Rizzoli, ISBN 13: 9780847802876.

Okuyucu, A., Erol, F. 2018. Savaş Alanları Turizmine Yönelik Motivasyon, Duygu ve Deneyimler: Metristepe ve İnönü Şehitlikleri-Bozüyük Örneği. Coğrafi Bilimler Dergisi- Cbd 16 (1): 135-151.

Özdemir, H. 2007. Tarihi Çevrelerde Kentsel Peyzaj Tasarım İlkelerinin Belirlenmesi, İstanbul-Zeyrek Örneğinde Bir İrdeleme. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.

Özer, B. 1993.Yorumlar, Kültür-Sanat-Mimarlık, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

Öztürk, E., Erduran Nemutlu, F. 2016. Tarihi Kültürel Peyzaj Tasarımı: Çanakkale Müstahkem Mevkii Örneği. ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 4 (1): 61–67.

Ponting, C. 2000. Dünyanın Yeşil Tarihi, Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü. Detay Basım, İstanbul. 351 s.

Semiz, Y. 2003. 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları. S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/258192. (Erişim tarihi: 09.11.2021): 221-247.

Tırnakçı, A., Aklıbaşında, M. 2018. Tarihi Çevrelerde Kentsel Peyzaj Tasarımın Kayseri Mimar Sinan Parkı Örneğinde İncelenmesi. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 34(3):1-16. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/623226 (4.11.2021).

Tombul, M. 2015. Çanakkale Kültür Envanteri. ISBN 978-605-4701-63-6 Matsis Matbaa Hizmetleri, Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım San. Ltd. Şti, İstanbul,.

Uzun, E. 2014. Savaş Alanları Turizmi Üzerine Coğrafi Bir Değerlendirme: Antep Savunması Örneği. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.

Yeğin, A. 1978. Osmanlıca-Türkçe İslami-İlmi-Edebi-Felsefi Yeni Lügat, Hizmet Vakfı, İstanbul.

Yeşildağ, B. 2010. Savaş Alanları Turizmi Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Örneği. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Yeşildağ, B., Atay, L. 2011. Savaş Alanları Turizmi: GeliboluYarımadasına Gelen Ziyaretçilere Yönelik Bir Çalışma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14/26: 267-280, (ISSN: 1301-5265).